

Jelen tananyag a Szegedi
Tudományegyetemen készült az Európai
Unió támogatásával. Projekt azonosító:
EFOP-3.4.3-16-2016-00014

PRAGMATIZMUS

Dr. habil. Krémer Sándor

V. TÉMA OL 15: JOHN DEWEY (1931-1952) KÉSŐI ÉLETE

1930-as első nyugdíjazása még nagyobb lehetőségeket biztosított a 70 éves Dewey számára, hogy még igazán jelentős alkotói energiáját írásra fordítsa. A következő 20 év a tanúja legjelentősebb könyvei közül jó néhány publikálásának. Az *Individualism, Old and New* (1930) című könyvében például az iparosodásnak és az urbanizációnak az amerikai életre gyakorolt hatását vizsgálta. Amellett érvelt, hogy a dacos individualizmus régi határvidéki mítoszait, amelyek beleivódtak az amerikai tudatba, különösen az üzleti gyakorlatban megnyilvánuló mítoszait, fel kellene adni végre a kooperáció és a társadalmi tervezés új formái érdekében. A régi szociáldarwinista individualizmus egyszerűen nem volt már alkalmas a körülmények megváltoztatására. Az individualizmus új, sokkal alkalmasabb változata képes lenne hasznosítani a tudomány és a technológia által létrehozott eszközöket, hogy olyan körülményeket teremtsen, amelyek között felszabadulhatnak az individuális tehetségek és energiák. Az iparosodás felgyorsította a társulás régi mintáinak tönkremenetelét, és a modern személyiség (self) integritásának megsemmisítésével fenyegetett. Itt az ideje, érvelt Dewey, hogy olyan új társulási formákat hozzunk létre, amelyek aktív módon segítik és bővítik az individualizmust, és azt nem pusztán előfeltételezik.

ART AS EXPERIENCE (1934)

Dewey igazán keveset írt esztétikáról eddig a pontig. Nyugdíjazása azonban most lehetőséget kínált számára, hogy előkészítsen egy előadássorozatot e tárgyköréről. A Harvardon hangzottak el 1931-ben mint William James Előadások, és 1934-ben történt meg publikálásuk, *Art as Experience* címmel. A könyvet Dewey Albert C. Barnesnak ajánlotta, ama régi barátjának, aki modern művészeti alkotásokból egy nagyobb kollekciót gyűjtött össze, ami ma a Pennsylvania állambeli Merionban, a Barnes Alapítványnál található.

Dewey ama dualisztikus gondolkodás elleni támadás folytatására használta e művét, amely hajlamos szétszakítani a tapasztalat különböző típusait egymástól. A jó művészet egyik jele, érvelt, az eszközök és a célok harmonizálásának mértéke. Az eszközök, az eljárások és az anyagok kooperálnak egymással, valamint a művész által szem előtt tartott célokkal, mindegyik interakcióban áll és alakítja a másikat egészen addig, amíg el nem érik a harmonikus végeredményt. Amellett érvelt, hogy a hagyományos megkülönböztetés a „szép” művészet és a „hasznos” művészet között nem maguknak a művészi alkotásoknak a benső sajátossága: ez inkább annak állítása, egy helytelen gondolkodásmód alapján, hogy mi a művészet és mire való. Dewey úgy gondolta, hogy az, amit normál esetben „szépművészetnek” neveznek, szintén hasznos kell legyen valami jelentőségének fokozása és bizonyos jelentések felszabadítása értelmében. Amit normál esetben „köznapi” vagy „hasznos” művészetnek neveznek, az is lehet szép, abban az értelemben, hogy olyan harmóniákat, ritmusokat és egyéb minőségeket mutat be, amelyek elkülönülnek attól, ami szokványos és csak véletlenül fordul elő. Dewey kritikusai közül néhányan azt állították, hogy bármit mondjanak is, az *Art as Experience* jelentősebb eltávolodást képvisel korábbi pozíciójától. Dewey erre azt válaszolta, hogy esztétikai elmélete csupán a pragmatizmus ama instrumentalista változatának továbbfejlesztése, amit több mint negyed évszázada fejlesztett és alakított.

A COMMON FAITH (1934)

Dewey anyja rendíthetetlen evangélikus keresztény volt, és ő maga is konvencionális vallási nézeteket vallott fiatalemberként. Chicagóba költözése (1984) után Deweynek kevés mondanivalója akadt a vallásról. A *Common Faith* (1934) című könyve azonban, amit az adott időszakban számos teológussal folytatott dialógus részeként írt meg, a tárgyról való érett gondolkodásának eredményét kínálja számunkra. Annak a nyilvánvaló ténynek a felmutatásával kezdte, miszerint a „vallás” kifejezés a hitek és a kulturális gyakorlatok számos típusára utal, amelyek közül sok inkompatibilis egymással. Ennek következtében úgy tűnt számára, hogy a kifejezésnek nincs világos és egyértelmű jelentése. Másrészről a „vallásos” kifejezést általánosan használták minden olyan tapasztalat minőségeinek jelölésére, amely lelkesedést és elkötelezettséget ébresztett. Ezért Dewey olyan „közös hit” kialakítására hívott fel, amely képes volna minden emberi lény vágyakozását egyesíteni az olyan tradicionálisan nehezen felszámolható törésvonalaknál mint osztály, faj és szekta. Távol attól, hogy a tudományos technológia ellensége legyen, ahogy néhány vallási doktrína

történelmileg ilyennek bizonyult, Dewey közös hite annak érdekében használná a tudományos technológia eszközeit, hogy a közjóra irányuló akciókra ösztönözzön.

LIBERALISM AND SOCIAL ACTION (1935)

Dewey következő könyve, *Liberalism and Social Action* (1935), részben a teológus Reinhold Niebuhrnak adott válaszként íródott, aki *Moral Man and Immoral Society* című könyvében Deweyt szemelte ki kritikája céltáblájaként. Niebuhr érvelése szerint az emberi bűn fundamentális ténye miatt az igazságtalanság erői túl nagyok ahhoz, hogy az ésszel és a kísérleti tudománnyal szálljunk szembe velük. Ha az igazságosságot kell megalkotni, akkor vagy egy abszolút morális elvet (mint a keresztény szeretetet), vagy más erőt kell alkalmazni. Dewey eme állítás első felére már válaszolt, *A Common Faith* című művében, amikor amellet érvelt, hogy az olyan fogalmak, mint „bűn” túlságosan homályosak alapként bármiféle reális teendőhöz. Az ilyen fogalmakat az „absztrakt erő” fogalmához hasonlította, amit a tudomány már régen diszkreditált.

A Liberalism and Social Action című könyvében, Dewey rátért Niebuhr érvének második részére. Miután részletesen felelevenítette a liberalizmus történetét a 17. századtól kezdve, a liberalizmus egy új, radikális formájának létrehozását követelte. Az általa „megújhódó” liberalizmusnak nevezett új forma arra használná a tudományos módszereket, hogy megreformálja a korrupttá vagy elavulttá lett intézményeket. Az intelligencia révén alapot teremtene a közös cselekvéshez az emberi élet minden olyan szférájában, ahol problémákkal találkozunk.

Néhány kritikus túlzott optimizmussal vádolta Deweyt. Ha viszont az optimizmus olyan felfogás, miszerint minden a legjobban végződik majd, akkor Dewey nem nevezhető optimistának. Nagyon is tudatában volt, hogy időnként még a legóvatosabb tervezést is megghiúsíthatják előre nem látott körülmények, és a legintelligensebb cselekvéseket is aláaknázhatja valamilyen szerencsétlenség. Ne felejtsük, szeretett fiai közül kettő kora gyerekkorában halt meg. Ha Dewey nem is volt optimista, reménytelinek mégis nevezhető. Úgy gondolta, hogy az általa favorizált liberalizmus, az intelligencián és kemény munkán alapuló liberalizmus alternatívája nem lehet más csak sodródás és improvizáció, természetfeletti erőkre hagyatkozás (ami az ő szemében nagyjából ugyanazt jelentette, mint az előbbi), vagy kényszerítő erő alkalmazása.

KÖZÉLETI SZEREPVÁLLALÁS ÉS NEVELÉSELMÉNELET

Talán a Népszövetség kudarcára reagálva, és újragondolva két évtizeddel korábbi kiállítását a háború mellett, Dewey amellet érvelt az 1930-as években, hogy az Egyesült Államoknak el kellene kerülnie a beavatkozást Kelet-Ázsia és Európa növekvő problémáiba. Hírneve, közéleti filozófusként ebben az időszakban szárnyalt még nagyobb magasságokba, és széles körben „Amerika filozófusaként” vált ismertté. Ebben az időszakban kapott tiszteletbeli doktori címet a Párizsi Egyetemről (1930) és a Harvardtól (1932) is.

1937 tavaszán, 77 éves korában, Dewey Mexikóvárosba utazott, hogy ama bizottság vezetője legyen, amelyik az 1936-37-es „Moszkvai Perekben”, Sztálin által Leon Trockij ellen felhozott vádakat vizsgálta. A meghallgatások Mexikóváros egyik külvárosában zajlottak, ahol Trockij élt száműzetésben. A bizottság tagjai meginterjúvolták Trockijt, megvizsgálták az ellene felhozott bizonyítékokat, majd felmentették minden vád alól. **1928-ban, amikor Dewey iskolákat látogatott meg Szovjet-Oroszországban, az amerikai fasiszták kommunistának minősítették.** Most, majdnem egy évtizeddel később, a Trockij meghallgatásokban való részvételére reagálva, az amerikai kommunisták minősítették fasisztának. Dewey természetesen egyik sem volt. Politikai nézeteit valószínűleg Willy Brandtéhoz hasonlóként írhatjuk le a legjobban, aki a Német Szövetségi Köztársaság korábbi **szociáldemokrata** kancellárja volt, vagy talán, ahogy Alan Ryan fogalmazott, a brit céh szocialista (guild socialist), G. D. H. Cole nézeteihez hasonlóként.

Amikor a háború felhői gyülekeztek az 1930-as években, akkor az amerikai konzervatív szervezetek javasolták az akadémiai szabadság korlátozását és azt, hogy a tanárok nemzetbiztonsági okokból tegyenek hűségeskü. Dewey erőteljesen és nyilvánosan is ellenezte az ilyen lépéseket, valamint azt is, hogy vallásos instrukciókat alkalmazzanak az állami általános iskolákban. Folytatta nevelésfilozófiájának finomítását, és a változó trendek és eljárás módok fényében rekonstruálta annak alapvető eszméit. *Experience and Education* (1938) című könyvében még egyszer megkísérelte artikulálni azt a pozíciót, amely a két szembenálló tábor nézeteinek legjobb vonásait tartalmazza: a **tradicionalistákét az egyik oldalon, és a „progresszívekét” a másikon.** Különösen buzgón határolta el magát azoktól a nevelőktől, akik állították, hogy az ő elméletét alkalmazzák a „progresszív” nevelés címszava alatt, de akiknek a nevelési gyakorlata alig tett ki többet, mint a gyerekek önkifejezésének bátorítását. **A nevelésnek, állította Dewey, útmutatást is magában kell foglalnia. A nevelésnek figyelembe kell vennie a gyermek fejlődési fázisait, és a gyermek tapasztalatait kapcsolatba kell hoznia saját társadalmi és kulturális környezetével.** Az iskola több kell legyen, mint pusztán az „életre való felkészítés” helyszíne. **Az iskoláknak elő kell segíteniük a társadalmi kísérletezést és a folyamatos oktatási és nevelési reformot.**

LOGIKA (1938)

Dewey 1938-as, *Logic: The Theory of Inquiry* című könyvét a szerző egyik legnehezebb műveként tartják számon. Csekély kétségünk sem lehet afelől, hogy ez a kísérlet, amely az 1903-as *Studies in Logical Theory* és az 1916-os *Essays in Experimental Logic* című műveiben leírt instrumentális logika finomítására és továbbfejlesztésére irányult, az általánosan elfogadott logikai elmélet árjával szemben úszott. Az akkoriban és mostanában publikált formális logikai szövegektől eltérően, ez nem egyszerű elemi (és állítólag kontextus mentes) propozíciókkal kezdődött, és utána sem kombinálta azokat össze oly módon, hogy ítéleteket alkossanak. Továbbá, nem az elemi propozíciók kombinációinak értékmátrixai segítségével, vagy a már ismert tényállások és e propozíciók korrespondenciájának révén

definiálta az igazságot. Ehelyett úgy kezelte a proposíciókat, mint amiket azokból a kontextusokból kell absztrahálni, amelyekben következtetés révén az ítélet felé igyekszünk elmozdulni. Az igazságot tehát pragmatikusan kezelte, azaz mint kontextuálisat és provizionálisat.

Dewey elvetette az „igazság” terminust, mivel – úgy vélte – szerencsétlen konnotációkkal rendelkezik. Helyette inkább a „garantált állíthatóság” („warranted assertibility”) terminust javasolta. A kifejezés „**garantált**” része a **múltra utal**, a már elvégzett kísérleti következtetésre és a már állított ítéletekre. A kifejezés „**állíthatóság**” része a **jövőre utal**, azokra az új körülményekre és tesztekre, amelyeket még nem hajtottak végre. A garantált állíthatóság ily módon számításba veszi a már elvégzett kutatómunkát, és ideiglenesen azt állítja, hogy eredményei kielégítően általánosak ahhoz, hogy alkalmazhatók legyenek jövőbeli szituációkra. Dewey harmadik és utolsó logikáról szóló könyvét nem jól fogadták. A 20. század utolsó évtizedében azonban növekvő érdeklődés mutatkozott a témával kapcsolatos ellentmondásos megközelítése iránt.

TÁRSADALOMKRITIKA (1939)

A *Theory of Valuation* és a *Freedom and Culture* című könyvei, amelyeket egyformán 1939-ben jelentetett meg a 80 éves Dewey, éppúgy tanúsítják folyamatos érdeklődését a társadalomkritika iránt, mint ahogy az állandó problémák új megoldásaira irányuló folyamatos kutatását. A *Theory of Valuation* című könyvében elutasította azt a gondolatot, hogy az erkölcsi ítéletek pusztán érzelmi válaszok vagy szubjektív interpretációk, ahogy néhány filozófus javasolta akkoriban. De szintén támadta azt a nézetet, amit néhány másik filozófus tartott az emotivizmus és a szubjektivizmus egyedüli ellenszerének, jelesül azt a nézetet, miszerint az erkölcsi ítéleteknek transzcendentális vagy természetfeletti alapokra kell épülniük. **Ahogy egy évtizeddel korábban a *The Quest for Certainty* című művében, most is amellet érvelt, hogy az erkölcsi ítéleteknek kísérleti tesztek eredményein kell nyugodniuk, ahhoz hogy garanciákként szolgáljanak.** Érvelésének támogatásaként felhívta olvasói figyelmét az „érték” kifejezés kétértelműségére. Az „érték” vagy azt jelenti, ami *értékelt*, vagy azt, ami *értékelhetőnek* bizonyult. Ha valami értékelt, mutatott rá Dewey, akkor az hasonló annak kifejezéséhez, hogy valamit megettünk. Ez alig utal többre, mint arra, hogy valamit megettünk. De azt állítani, hogy valami *értékelhető*, az hasonló annak állításához, hogy *ehető*. Mindkét esetben objektív kísérleti teszt eredményeként bizonyult ilyenek a dolog.

A *Freedom and Culture* című művében Dewey néhány olyan kulturális faktort vizsgált, amelyek újraformálták a politikai tájképet. 1939-ben mind baloldali, mind jobboldali totalitárius kormányok voltak hatalmon, és a legtöbb amerikai számára nyilvánvaló volt, hogy a világ egy hatalmas háború előestéjét éli. Néhányan úgy érveltek, hogy a demokratikus intézmények ellen külföldön tapasztalható fenyegetés csak úgy hárítható el, ha korlátozzuk a szabadságot otthon. Dewey azonban azt válaszolta, hogy a krízis idején Amerikának éppen hogy több, és nem kevesebb demokráciára van szüksége. Támadta mind a baloldali, mind a

jobboldali szélsőségeseket. Óvott a faji és vallási előítéletek veszélyeitől, és előre jelezte annak veszélyeit is, amit később Eisenhower elnök úgy nevezett, hogy „katonai-ipari komplexum”. Különösen nyugtalanították azok az eljárások, ahogy a kialakulóban lévő kommunikációs médiát használták a közvélemény manipulálására. E fenyegetések ellenszereként azt javasolta, hogy helyezzenek nagyobb hangsúlyt az oktatásra, és különösen a tudományos kutatásra, valamint a közös célokra irányuló kooperatív cselekvésre.

KÖZÉLETI SZEREPVÁLLALÁS ÉS MAGÁNÉLET

Lengyelország 1939-es megszállása Deweyt arra indította, hogy támogassa a Lend-Lease Bill-t 1940-ben és Amerika belépését a háborúba 1941 decemberében.

1939-ben Dewey és néhány kollégája megalapította a Kulturális Szabadság Bizottságot (Committee for Cultural Freedom), mint azon kísérletük részét, hogy leleplezzék és ellenezzék azokat az erőket, amelyek fenyegették az intellektuális szabadságot. A Bizottság elítélte a politikai jobboldal totalitárius kormányait, beleértve Németországot, Olaszországot, Japánt és Spanyolországot is. De a Szovjetunió kormányát is elítélte, amivel újra kiváltotta az amerikai kommunisták haragját. Dewey 1940-ben Bertrand Russell segítségére sietett, amikor azon az alapon vonták vissza Russell New York City főiskolájára szóló kinevezését, hogy ateista és erkölcstelen.

Dewey nyolcvanadik születésnapját 1939 októberében ünnepelték egy New Yorkban tartott konferencián, amin kollégáinak és barátainak százai vettek részt. A *The Library of Living Philosophers* című sorozat első kötetét, amit 1939-ben publikáltak az ő munkásságának szentelték. Korábbi tanítványa, Sidney Hook még ugyanebben az évben jelentette meg *John Dewey: An Intellectual Portrait* című könyvét.

1939-ben, mint a filozófia emeritus professzora, Dewey végleg nyugdíjba vonult. Fennmaradó éve alatt folytatta harcát a Mortimer Adler és mások által, oktatáselmélete ellen indított támadásokkal szemben. (Adler egyszer olyan messzire ment, hogy a Dewey típusú filozófusok likvidálását követelte, mivel szerinte nagyobb veszélyt jelentenek a demokráciára, mint Hitler nihilizmusa!) **Dewey folytatta az akadémiai szabadság és a szólásszabadság korlátozása elleni harcát, és figyelmeztetett Amerikát a Szovjetunióval kötött szövetség veszélyeire.** Nyilvánosan ellenezte a Kongresszus Bizottságának az úgynevezett Amerika Ellenes Cselekedetekre vonatkozó tevékenységét. De mindenekfelett folytatta az írást. Összes Műveinek 2 kötetét teszik ki azok az esszék és recenziók, amelyeket 1939 és 1948 között publikált. 1946-ban, 87 évesen feleségül vette Roberta Lowitz Grantot, egy nála 45 évvel fiatalabb özvegyasszonyt. A pár két gyereket fogadott örökbe.

Dewey utolsó nagyobb műve, amit Arthur F. Bentleyvel közösen írtak, a *Knowing and the Known* (1949). Még ma sem teljesen világos, a könyv milyen mértékben Dewey és milyen mértékben Bentley munkája. **Először is**, a könyv aláírni látszik azt a darwini naturalizmust, amit Dewey majdnem fél évszázadon át támogatott. **Másrészt módosítani látszik Dewey azon régóta képviselt nézetét, miszerint a tudomány folytonos egységet képez a mindennapi tapasztalattal.** Ezen és más hasonló kétértelműségek ellenére azonban **egy dolog tökéletesen világos a művel kapcsolatban: mindent felégető támadást indított a logikai pozitivizmus ellen, ami akkoriban virágkorát élte.** Frontális támadást indított az atomi tények létét állító pozitivisták elkötelezettség, a tapasztalatit a logikaitól elválasztó dualisztikus kísérlet, valamint a pozitivisták fundacionalizmusa ellen. A logikai pozitivisták doktrínájának ellenszereként Dewey és Bentley a kutatás olyan elméletét dolgozta ki, amelynek központi témája az organizmus és környezete közötti tranzakció.

Dewey 1952 június 1-én hunyt el, New York Cityben lévő otthonában. A hamvait tartalmazó urna, egy másik, második feleségének, Robertának a hamvait tartalmazó urnával együtt található a Vermonti Egyetemen lévő síremlék alatt. 1968-ban az Egyesült Államok Postája egy 30 centes bélyeg kiadásával tisztelgett előtte.

További olvasmányok:

- Martin, Jay: *The Education of John Dewey: A Biography*. New York, 2002.
- Shook, John, R.: *Dewey's Empirical Theory of Knowledge and Reality*. Nashville, Tenn., 2000.
- Alexander, Thomas M.: *John Dewey's Theory of Art, Experience, and Nature: The Horizons of Feeling*. Albany, N. Y., 1987.

Ellenőrző kérdések:

1. Mikor írta Dewey az *Art as Experience* c. művét?
2. Mi különbség van Deweynél a „vallás” és a „vallásos” jelentése között?
3. Miért tekintette Dewey az igazságot „garantált állíthatóságnak”?